

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 46 Volume: 9 Issue: 46

Ekim 2016 October 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRK ARKEOLOJİSİNİN KURAMI THEORIES OF TURKISH ARCHAEOLOGY

Alper GÖLBAŞ*

Öz

Arkeoloji bilimi, Avrupa’da, tıpkı diğer bilimlerde olduğu gibi Aydınlanma Çağı ile birlikte 18. yy.’da gelişmiş bir bilim dalıdır. Daha başlangıcından itibaren farklı bilim dalları ile ortak yürütülen arkeoloji, Avrupa’da tarihin ve özelinde kültür tarihinin, A.B.D.’de ise antropolojinin düşünsel alt yapısından beslenmiştir. Ülkemizde, kazı tekniklerinin ve belgelemenin dünya standartlarında takip edildiği ve Türkiye’de yapılan arkeolojinin dünyada kendisine hatırı sayılır bir yer bulduğu ortadadır. Buna karşın, kuramsal anlamda ülkemizde buna paralel bir üretkenlik oluşmamıştır. Ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarında kuramsal arkeoloji girişimleri yapılmış fakat söz konusu çalışmaların devamı gelmemiştir. Bu çalışma, dünyada kabul görmüş temel arkeoloji kuramlarının genel özelliklerini ve tarihçelerini anlatmanın yanı sıra Türk arkeolojisinin ortaya koyduğu kuramları ve Türk arkeolojisinin kuramsal anlamdaki kısırlığının nedenlerini anlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Kuramsal Arkeoloji, Arkeoloji Tarihi, Türk Arkeolojisi.

Abstract

Archaeology is a scientific discipline that emerged in Europe at the dawn of the Age of Enlightenment during the 18th century, like several other disciplines. Having been conducted in collaboration with various other disciplines since early stages of its emergence, Archaeology fed on history in general and cultural history in particular in Europe, and the infrastructure of thought of anthropology in U.S.A. Various theories have been suggested in different locations of the world for the past two centuries. Besides detection, documentation and analysis of remnants through excavations; archaeology, as a scientific discipline, has engaged in multiple ventures as to comprehending life styles of the ancient people, who left the legacy of those remnants. It is obvious that excavation techniques and documentation methods are followed at global standards in our country and that archaeological work conducted in Turkey has an esteemed place in the world. Notwithstanding, such productivity in terms of generation of theories did not occur in Turkey. Theoretical archaeology endeavors were initiated in the early republican era in Turkey, however such efforts did not perpetuate. This present study aims at acknowledging the theories set forth by the Turkish archaeological circles and the reasons of theoretical infertility within the Turkish archaeological realm in addition to addressing general properties and historic background of globally accepted fundamental archaeology theories.

Keywords: Archeology, Theoretical Archeology, History of Archeology, Turkish Archeology.

Giriş

Arkeoloji, “arkheos” eski ve “logos” yol, yöntem, bilim kelimelerinden türemiş bir kelimedir ve Türkçeye “Eskinin (Geçmişin) Bilimi” olarak çevrilebilir. Arkeoloji asıl olarak insanlığın kültürel geçmişini, kültürlerin değişimini ve birbirleriyle ilişkilerini inceler. “Kazı ve yüzey araştırması gibi teknikler ve analizler kullanarak, yazılı kaynaklar ve her türlü somut kalıntılar üzerinden insanlığın geçmişini araştıran bilim dalı” olarak tanımlanabilir. Bununla beraber Türk Dil Kurumu arkeoloji kelimesini “kazıbilimi”¹ olarak Türkçeleştirmiştir. Türk Dil Kurumu’nun arkeolojiyi kazı yapan bilime indirgemesi bu işi meslek olarak yapan kişilere göre eksik bir tanımlamadır ve kabul edilemez bir durumdur. Türk arkeologlar, bu yaftadan rahatsız olmalarına karşın Türk arkeolojisinde, kazı yapmadan yapılabilecek bir arkeolojinin gerçek arkeoloji olmadığı ve bu durumun arkeolog olma yolunda büyük bir eksiklik olduğu görüşü yaygındır. Özetle arkeoloji kazısız olmaz ama kazıdan ibaret de değildir.

Bu çalışma, Türk arkeolojisinin ortaya koyduğu kuramları ve kuramsal anlamdaki kısırlığının nedenlerini anlamayı amaçlamaktadır. Öncelikle dünyada geliştirilen kuramlar ele alınmış daha sonra ise ülkemizde geliştirilen kuramlar dünyadaki örneklerle kıyaslanmıştır. Bu bağlamda, dünya ölçekli kuramların daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu kuramlar tablo halinde gösterilmiştir.²

1. Arkeolojinin Tarihsel Gelişimi

Arkeoloji bilimi, kategorize edildiğinde birkaç farklı gelişim çizgisi gösterse de genel olarak, antik tarih yazarlarının belgelere dayalı anlatımları ile başlamış, 16.-17.yüzyıl Avrupası’ndaki antika toplayıcılığı ile temellenmiş, 18.-19. yüzyıllarda Avrupa’da bilimsel yapıya dönüşmüş ve 20. yüzyılda ortak disiplinlerin

*Arkeolog-Öğretim Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca MYO, Turist Rehberliği Programı, Ortaca, Muğla, alpergolbas@mu.edu.tr

¹ Güncel Türkçe Sözlük 2005: 121

² Söz konusu tablo içerisinde makalenin genelinde bahsedilen kuramların kimler tarafından ortaya atıldıkları, ana fikirleri, etkileri gibi noktaların üzerinde durulmuştur. "Arkeolojinin Kuramsal Tarihi" başlığı altında verilen kuramların bir özeti niteliğindeki tablo için her bölümün altında ayrıca tablo yönlendirmesi yapmaya gerek görülmemiştir.

yardımıyla tüm dünyada şekillenmiştir.³ Arkeoloji Türkiye'ye "ithal" olarak gelen bilim dallarından biridir.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Batı düşünce sistemi ve bilimselliğine ilginin artması ve yabancı araştırmacıların Anadolu'ya arkeoloji yapma amacıyla gelmeleri sonucu topraklarımızda ilk temelleri atılmıştır.⁵ Başlangıçta geçmişe ait "kıymetli" eşyaların biriktirilmesi ve "en güzel, en değerli eserlerin" açığa çıkarılmaya çalışılması amacı taşıyan kazılar yapılmış ve madeni eşyalar, estetik olarak hoş çömlekler gibi eserlere ulaşmak arkeolojinin hedefi gibi görülmüştür. Geçmişe ortaya çıkarma arzusu, hem geçmişe duyulan nostaljik bir özlem⁶, hem merak, hem de köklü geçmişe ulaşma hedeflerinden beslenmiştir.

Arkeoloji biliminin amaçları zaman içerisinde değişmiş; geçmişte yaşayan insanların yaşam tarzları, yaşamlarını etkileyen çevresel etmenler, zaman döngüsü içerisinde geliştirdikleri teknolojiler ve bunları nasıl yaptıklarının anlaşılması gibi kavramlar hâkimiyet kazanmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak "kıymet" kavramını da değiştirmiş toprak altında veya üstünde bulunan en ufak nesne veya toprağın bizzat kendisi analiz edilmeye başlamış; ilk dönemlerde pek de önemsenmeyen kalıntılar dahi detaylı incelemelere tabi tutulmaya başlamıştır. Örneğin yanmış bitki tohumları, binlerce parçaya bölünmüş kemik kalıntıları, insanların yiyip attığı düşünülen yumuşakça kalıntıları toplanarak konusunda uzman kişiler tarafından incelenmeye başlamıştır. Bir yerleşim yerinin geçmişte hangi coğrafi koşullarda bulunduğu, örneğin bugün deniz kıyısında bulunan bir yerleşimin geçmişte denize olan mesafesinin ne kadar olduğu gibi konular artık göz önünde bulundurulmaktadır. Günümüzde, arkeolojinin farklı bilim dalları ile ortak ele alınması neredeyse zaruri bir hale gelmiş durumdadır. Başlangıçta Antropoloji ve Tarih bilimlerinin altında bir alt dal gibi görülmesine karşın zamanla kendi özgün yapısı şekillenmiştir.

1.1.Arkeolojinin Kuramsal Tarihi

İnsan geçmişini kendine has biçimde yorumlamaya çalışan arkeolog, antropolog veya etnograflar genellikle geçmişini kendi koşulları ile değerlendirmek gerektiği görüşünde birleşirler. İnsan geçmişini anlamayı ve yorumlamayı amaç edinmiş bu araştırmacıların ortaya koydukları düşünsel ürünleri de söz konusu araştırmacıların bu görüşleri ortaya attıkları koşullar (zaman, ortam, çalıştıkları konu, ülke ve geldikleri ekol) göz önünde bulundurularak yorumlamak gerekir.

Geleneksel Arkeoloji olarak adlandırılan ilk arkeolojik çalışmalar geçmişini anlama ve yorumlama çabasından çok, geçmişe ait değerli eşyaların biriktirilmesi şeklinde başlamıştır.⁷ Zaman içerisinde bilimsel yapıya kavuşan arkeoloji her daim çeşitli kuram ve görüşlerin etkisi altında kalarak şekillenmiştir. Avrupa'da gelişen tarih bilimi, arkeolojiye de derin etkiler bırakmıştır. Örneğin Danimarkalı Thomsen' in geliştirdiği "Üç Çağ Sistemi" bunların ilk örneklerindedir. Danimarkalı bir tüccar olan Thomsen'in 1816 yılında kraliyet koleksiyonundaki eserleri gruplamak için yaptığı uygulama, zaman içerisinde "Üç Çağ Sistemi" olarak adlandırılan ve günümüzde hala kabul gören bir ayrıma dönüşmüştür.⁸ Arkeolojik kuramların belki de temelini atılmasına vesile olan olay ise tesadüflerle doludur. 1802 yılında Danimarka kraliyet sarayındaki antika odasında yer alan tarihöncesi döneme ait bir içki boynuzu çalınmıştır. Bunun üzerine ulusal bir koleksiyon kurmak amacıyla profesyonel bir kişiye ihtiyaç duyulmuş, tüccarlık yapan Christian Jurgensen Thomsen işin başına getirilmiştir. Thomsen koleksiyonda yer alan, eşyaları yontmakta kullanılan (taş aletler), tunç aletler ve en yakın devre ait eşyalar demir aletler olarak sınıflandırmıştır.⁹ Thomsen bununla yetinmemiş kurduğu bağlantılarla diğer buluntuları da bu kategoriler altında sınıflandırmıştır. Örneğin çömleklerin üç çağda da olduğunu, cam eserlerin ise yalnızca Demir Çağı'nda olduğunu ortaya koymuştur. Thomsen'in Üç Çağ sistemi, sınıflandırmanın veri içerisindeki modelleri gözlemleyerek oluşturduğu deneysel ve tümevarımsal araştırmaya yönelik güzel bir çalışmadır¹⁰ ve arkeolojik kronolojinin temelini oluşturmaktadır.¹¹

Bu ayrım, Thomsen öncesinde de 18. yy.'da Antoine Jussieu tarafından da önerilmiş¹² hatta Yunan Mitolojisi'nde tanrılar tarafından yaratılan beş insan soyundan ikisinin adı Tunç ve Demir soyları olmuştur.¹³ Thomsen sonrası onun kurduğu Kopenhag Müzesi'nde gönüllü çalışan Jens Jacop Worsaae

³ Burada kastedilen Klasik Arkeoloji olarak adlandırılan arkeoloji dalının gelişimidir. Arkeolojinin gelişimi çizgisel bir yönelim göstermemiştir. Avrupa'da gelişen antikacılık veya koleksiyonerlik (Antiquarianism), Tevrat arkeolojisi (Biblical Archaeology) gibi anlayışlar ilk arkeolojik faaliyetler olarak kabul edilmektedir.

⁴ Özdoğan, 2008:32

⁵ Özdoğan, 2006:31

⁶ Shanks ve Tilley, 1987:157

⁷ Salmon, 2008: 1813

⁸ Bahn, 2013: 317

⁹ Adams 2008: 1019

¹⁰ Gamble 2014: 5

¹¹ Salmon 2008: 1813

¹² Bahn, 2013: 316

¹³ Cömert, 2010:28

1851 yılında kazdığı bir deniz kabuğu yığını içerisinde¹⁴ bulduğu taş aletlere bakarak Danimarka'da yer alan taş çağının alt evrelere ayrılması gerektiği sonucuna varmıştır. Worsaae, kabaca yontulmuş aletlerin yer aldığı çağı Erken Taş Çağı, daha iyi düzeltilmiş ve perdahlanmış olan taş aletlerin bulunduğu çağı ise Geç Taş Çağı olarak adlandırmış ve Üç Çağ Sistemi'ni bir adım ileri taşımıştır. Üç Çağ Sistemi, günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Arkeoloji bilimi kendisinden tarihsel olarak daha önce gelişmiş olan bilim dallarından etkilenerek şekillenmiştir. Thomsen'in üç çağ ayırımından birkaç yıl sonra Amerikalı antropolog Lewis H. Morgan ve İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor tarafından ortaya atılan bir görüş arkeoloji bilimine de etki etmiştir. Morgan ve Tylor, "Toplumsal Evrim" teorisini ortaya atarak insan davranışlarının bir genellemesini yapmış ve toplumun vahşilik, barbarlık ve uygarlık olarak üç ayrı aşamada oluştuğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁵ "Toplumsal Evrim" görüşü arkeolojiye derinden etki eden görüşlerden biridir. Genel olarak evrimci görüş olarak tabir edilen bu yaklaşım Marksizm dâhil¹⁶ kendisinden sonra gelecek diğer görüşler üzerinde de izler bırakmıştır. Morgan ve Tylor'a göre dünyanın her yanındaki insan toplulukları üç temel aşamayı yaşayarak doğrusal bir evrim geçirmişlerdir. Bu görüşe göre ateşin bulunması, taş aletler ve çömlek yapımı "vahşilik" döneminde, hayvan evcilleştirme ve metal işçiliği "barbarlık" döneminde, yazının icadı ise "uygarlık" döneminde gerçekleşmiştir. Temelde üç aşamadan oluşan toplumsal evrim, Morgan'ın 1877'de yazdığı *Ancient Society* (Antik Toplum) adlı kitabında kendi içerisinde alt - orta - üst vahşilik, alt - orta - üst barbarlık ve uygarlık olmak üzere toplam 7 aşamalı olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Bu görüş, genel olarak "Tek Hatlı (Unilinear) Kültürel Evrim" olarak bilinir. Buna göre, tüm insan toplulukları basit avcı-toplayıcı yaşam tarzından uygarlığa doğru gelişme potansiyeline sahiptirler, ama çoğu bunu başaramamıştır.¹⁸

Toplumsal Evrim görüşü 19.yy. sonuna kadar belli bir etki alanı bulmuşsa da açık noktalarının çokluğu sebebi ile Julian Steward, Gordon Childe, Leslie White gibi araştırmacılar tarafından "Yeni Evrimci" görüş olarak tabir edilen bir yaklaşımın eleştirilerine maruz kalmıştır. Yeni Evrimcilik konusunda kuşkusuz en önde gelen isim Gordon Childe'dir. Childe'a göre kültürlerin evrimi içindeki genel aşamaların oluşturulması amacıyla yola çıkıldığında çevresel etmenlerin göz önünde bulundurulması zorunludur. Zira her kültür kendi özgül niteliklerini, yaratıcılarının içinde çalıştığı coğrafi ortama, arazinin fizyolojik yapısına, yağış miktarına, sıcaklığına, toprağa, bitki örtüsüne, doğal kaynaklara borçludur.¹⁹ Yeni Evrimci araştırmacılardan, Steward, Toplumsal Evrim için "çok hatlı evrimsel sınıflandırmayı tercih etmiş, Childe ve White ise genellikle belirli bölgelerdeki çok-hatlı ani makro-evrimsel dönüşümlerin dâhil olduğu bir evrim şeması benimsemiştir.²⁰ Childe'in arkeolojiye yaptığı diğer katkılar arasında Neolitik Devrim, Vaha Teorisi, Kent Devrimi ve Kültürel Evrim adlı teorileri sayılabilir. "Neolitik Devrim" tabiri, tarım ve hayvancılık, yerleşik hayata geçiş, çanak çömlek üretiminin başlaması gibi önemli toplumsal ivmelerin yaşandığı Neolitik Dönem'in, üretilen bilgi açısından önceki dönemlere kıyasla ne kadar önemli olduğunu ortaya koymak amacıyla ileri sürülmüştür. İleriki yıllarda "Marksist Arkeoloji" olarak adlandırılan bir alt dal ortaya çıkmış, "Neolitik Devrim" kuramı bu alt dalın gelişimi açısından önemli bir dayanak noktası olmuştur.

Toplumsal Evrim görüşünün toplumu tümünden kapsayan ve genellemelerden ibaret olan yanlarına ilk temel tepki ise modern antropolojinin kurucusu kabul edilen Franz Boas'ın 1920 yılında kaleme aldığı *The Methods of Ethnology* (*Etnolojinin Yöntemleri*) adlı makalesinde ele aldığı ve daha sonraki adıyla *Tikelcilik* (Partikülarizm) olan görüştür. *Tikelcilik* görüşü zaman içerisinde gelişerek Marvin Harris tarafından "Tarihsel Tikelcilik" görüşüne dönüştürülmüştür. Tarihsel Tikelcilik, kültürün, kendi bağımsız yasalarının denetimindeki özgül, tekil süreçlerin bir ürünü olduğunu savunmaktadır.²¹ Bu görüşün ana fikri, yayılım, ticaret, çevre ve tarihsel tesadüflerin benzer kültürel özellikleri yaratabileceğidir.²² Morgan ve Taylor'ın aksine Boas insan topluluklarının öznel (tarafsız) bir biçimde aşamalara göre kategorize edilemeyeceğini, ayrıca hangi kültürün daha geri - daha ileri veya daha doğru-daha yanlış diye adlandıramayacağını söylemiştir. Boas, her kültürel grubun kendi özgün tarihini oluşturdukları, bazı durumlarda ise kısmen dışardaki farklı gruplardan etkilenerek gelişim gösterdiği²³ üzerinde durmuştur. Bir kültürün difüzyonizme bağlı olarak farklı bir kültürden etkilenmiş olması akültürasyon²⁴ yaratsa da o kültürün etkileşim öncesi

¹⁴ Orijinal ismi "shellmidden" olan deniz kabuğu yığını için Renfrew "kitchenmiddens" yani "mutfak çöplüğü" kelimesini de önermiştir. Özellikle Baltık Denizi kıyısında sıkça rastlanan bu yığınlar insanların yiyip attıkları deniz kabuklarının birikmesi ile oluşan ve bazen metrelerce yükselen yığınlardır.

¹⁵ Shanks ve Tilley, 1987: 157-158

¹⁶ Kohler 2008:1333

¹⁷ Covey 2008: 1843

¹⁸ Ersoy 2012:2

¹⁹ Childe,1994: 32

²⁰ Covey, 2008: 1844

²¹ Özbudun ve Şafak, 2014:84-85

²² Boas, 1920:311, 312, 314

²³ age., s. 317.

²⁴ "Akültürasyon, bir uygarlığın başka bir uygarlıktan zorlama ve baskı olmaksızın çeşitli vesilelerle etkilenmesi" anlamına gelmektedir.

kendi özgün yapısına ineksizin tanımlanamayacağını söylemiştir. Boas tarafından, toplumların kültürel geleneklerini açıklamak için kullanılması önerilen üç temel özellik, çevre koşulları, psikolojik faktörler ve tarihsel bağlantılardır.

Antropolojinin arkeoloji üzerindeki etkilerine bir diğer örnek "yayılcılık" görüşüdür. "Kültür Tarihi" ve "Kültürel Antropolojinin" temel kuramlarından olan Difüzyonizm-Yayılcılık (yüksek kültürlerin ve uygarlıkların bir ana merkezden göçler ve yayılmalar sonucu oluştuğunu ileri süren görüş²⁵) arkeolojinin de temel kuramlarındandır. Avrupa'da kendisi de bir arkeolog ve etnolog olan Leo Frobenius tarafından 19. yy.'ın sonlarında ortaya atılan bu görüş, 20. yy.'ın ilk yarısında Fritz Graebner tarafından geliştirilmiştir. Frobenius yaptığı çalışmalarda arkeolojiye de sonradan etki edecek olan "kültür bölgeleri" (Kulturkreise) kavramını ilk kullanan kişidir. Frobenius, kültürlerin bazı bölgelerde geliştikten sonra farklı alanlara yayıldığı sonucuna varmıştır. Kültür bölgesi kavramı (Kulturkreise), etnolojik veya arkeolojik boyutlu olarak ele alındığında Kültürel benzerlikleri açıklamak üzerine kurulu bir teori olmasına karşın, Nazi Almanya'sı tarafından medeniyetin tek merkezden çıkararak yayıldığı söylemi üzerinde çok durulmuş ve ideolojik amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Bu dönem araştırmacılarından olan Gustaf Kossinna, uygarlığın merkezinin, üstün ırk olan Arilerin yaşadığı Almanya toprakları olduğu²⁶ ve yayılımın merkezi sayılabilecek kültür bölgesinin burası olduğuna dayanan bir dizi iddiada bulunmuştur. Yayılcılığın arkeolojiye uyarlanması ise 1939 yılında Gordon Childe tarafından yapılmıştır.²⁷

Bunun dışında özellikle sosyoloji, arkeolojik kuramlarında temel çıkış noktalarındandır. Örneğin, bireysel biyolojik gereksinimleri yerine getirme temelinde ortak çareler arayarak kurulmuş olan²⁸ toplumsal kurumları ya da kurumlaşmayı analiz etmeyi amaçlayan bir düşünce sistemi olan İşlevselcilik (Fonksiyonalizm)²⁹, arkeolojinin de önemli görüşlerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Toplumu çeşitli genel çerçevelerle irdeleyen ve toplumsal yapılaşmanın "kurum" ve "sistem" gibi tanımlamalarla ele alındığı işlevselcilik görüşünün kökeni aynı zamanda sosyolojinin de kurucusu olan Auguste Comte'a kadar gitmektedir. İşlevselcilik, toplumları, parçaları geniş sistemlerde bir araya gelmiş organizmalara benzetir ve toplumsal kurumların bedeninin kısımları gibi daha geniş sistemler halinde işlev gördüğünü savunur.³⁰ İşlevselciliğin 20 yy.daki önemli temsilcilerinden olan Polonyalı antropolog Brosilav Malinowski, evrimcilerin bakış açısı olan tarihsel evrelerin birbiri ardına gelerek bir sonraki evre üzerinde etki bırakması veya difüzyonistlerin bakış açısı olan, toplumsal yapıların oluşmasında, temas, sızma ve aktarımın etkisi gibi yönelimlere alternatif görüşler ortaya koymuştur. Malinowski'ye göre antropolojinin hedefi, bir kurumun çeşitli yönlerinin birbiri üzerindeki etkilerinin ve bir kurumun üzerinde temellendiği toplumsal ve psikolojik mekanizmaların çözümlenmesi olmalıdır.³¹ İşlevselcilik zaman içinde gelişmiş ve Claude Lévi-Strauss'un fikir babası olduğu "Yapısal İşlevselcilik" adlı yeni bir kuram ortaya çıkmıştır. Böylece daha önce yaptıkları kazılarda güzel ve çarpıcı şeyler bulmaya çalışan arkeologlar, artık buldukları şeylerin nasıl ve ne için üretilmiş olabileceğini, kültür içerisindeki önemini de sorgulama pratiği kazanmışlardır.³² Gordon Childe'in "Neolitik Devrim" ve "Vaha Teorisi" görüşlerinin arkeoloji dünyasında etkilerinin sürdüğü dönemde söz konusu kuramın saha araştırmalarıyla sağlamasını yapma misyonu bir fonksiyonaliste düşmüştür. 1948-56 yılları arasında Irak Kerkük'te yürütülen Jarmo Projesi'nin başkanı Robert Braidwood'un sahaya inişteki esin kaynağı Childe'in kuramının kanıtlarını aramaktır. Bununla beraber o dönemlerde yeni geliştirilen radyokarbon tarihleme yönteminin sahada kullanımı belki de ilk kez da bu projede gerçekleşmiş³³ ve elde edilen bulgular Childe'in Vaha Teorisi'nde ortaya koyduğu gibi kuraklığın ve sulama sistemlerinin³⁴ Ortadoğu'da yiyecek üretimini başlatmakta önemli bir rol oynadığı iddiasını ortadan kaldırmıştır.³⁵ Bu çalışmalar, Childe'in kısa bir zaman diliminde gerçekleştiğini iddia ettiği olayların binlerce yıla yayıldığını ortaya çıkarmıştır.

1960'lı yıllar, hem dünyada hem de Türkiye'de arkeoloji tarihi açısından önemli ivmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Süreçsel Arkeoloji, (Processual Archaeology) veya "Yeni Arkeoloji" olarak bilinen bir kavram hem antropoloji hem de arkeoloji bilimleri açısından öncelikle Amerika kıtasında ses getirmiştir. Bazı araştırmacılara göre antropolojide süreç kavramının geçmişi 20. yy.'ın

²⁵ Kristiansen, 2013:321

²⁶ Anthony, 2005:91

²⁷ Gordon Childe'in yayılcılık ile ilgili yaptığı uyarılama 1925 basımı "The Dawn of European Civilization", Türkçe adıyla "Avrupa Medeniyetinin Şafağı" adlı kitabında yer almaktadır.

²⁸ Malinowski, 1939: 952

²⁹ Shaw, ve Jameson 2008:244-245

³⁰ Özbudun ve Şafak, 2014:111

³¹ age., s. 111,112

³² Ersoy, 2012:3

³³ Braidwood ve Braidwood, 1952: 3,5,66,70

³⁴ Braidwood,1995: 207

³⁵ Trigger, 2014:354

başlarına kadar götürülebilse de³⁶ genel kanı, Süreçsel Arkeoloji kuramının ana hatlarını belirleyen kişinin 1962 yılında yayınlanan "Antropoloji olarak Arkeoloji" adlı makalesi ile Lewis R. Binford olduğudur.³⁷ Binford makalesinde, arkeolojik yerleşimlerdeki buluntu topluluklarının değerlendirilmesindeki metodolojik soruların, yaklaşımların bir analizini yapmaya çalışmıştır.³⁸ 1958 yılında Gordon Willey ve Philip Phillips'in yazdığı Amerikan arkeolojisinde Metot ve Teori adlı kitap da öncül çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir.³⁹ Süreçsel arkeologlar amaçlarının tanımlamak değil açıklamak olduğunu iddia etmişlerdir. Süreçsel Arkeologlar, o güne kadar sorulan ne, nerede, ne zaman sorularına neden ve nasıl sorularının eklenmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁰ Temelde Süreçsel Arkeoloji, kültürlerin zamana bağlı değişimlerinin belli düzenler çerçevesinde geliştiğini,⁴¹ olayların arasındaki karşılıklı ilişkileri, bağlantıları ve ilişkilerdeki çeşitlilikleri anlamının geçmiş toplumları anlamakta kullanılması gereken ana unsurlar olduğunu iddia etmiştir.⁴² Ortaya koyulan yeni yorumun sonucu olarak kısıtlı bir zaman dilimi için "Yeni Arkeoloji" adı ile de anılan Süreçsel Arkeoloji, kimi akademisyenlere göre yöntem ve kuramın vardığı geçici bir aşama olarak görmüşse de⁴³ bu kuram günümüze kadar evrilererek "Yeni Süreçsel Arkeoloji" adı ile arkeoloji dünyasında kendisine yer bulmayı sürdürmektedir.

1960'lı yıllarda hızla gelişen Süreçsel Arkeoloji'nin temelini kültürel evrim oluşturmaktadır. Kültürel antropologlar, Julian Steward ve Leslie Alvin White 1940lı yıllardan itibaren Childe'nin Kültürel Evrim görüşünü Amerika'daki temsilcileri niteliğindediler. Bununla birlikte her ikisi de bu görüşe kendi yorumlarını katmışlardır. Steward bazı toplumların uyum yörüngelerinin belirlenmesi ile ilgilenmiş, White ise evrimi küresel ölçekte ele alarak daha genel bir bakış açısı getirmiştir.⁴⁴ White toplumun doğaya karşı çeşitli teknolojiler geliştirerek galip geldiğini ve artan miktarda enerji kullanarak ileri gittiklerini iddia etmiştir. White'a göre kültür bir davranış türüdür ve davranış ise insan, hayvan, bitki hatta bir molekül olsun enerjinin tezahürü olarak ele alınmalıdır.⁴⁵ Süreçsel Arkeolojinin kullandığı yöntemlerin ortak disiplinlerin gelişimini de tetiklediği kuşkusuzdur.

Art-Süreçsel (Post-Süreçsel) Arkeoloji, Süreçsel Arkeoloji'nin eleştirisi üzerine kurulmuş bir kavramdır. 1970li yıllarda ilk eleştirileri almaya başlayan Süreçsel Arkeoloji 'ye karşı sağlam temeller üzerine oturmuş bir anti teorinin olgunlaşması 1985 yılına denk gelmektedir.⁴⁶ Bu tarihte İngiliz arkeolog Ian Hodder'ın yayınladığı Geçmiş Okumak adlı kitap büyük ses getirmiştir.

Art Süreçsel Arkeoloji, Süreçsel Arkeoloji'nin pozitivist arkaplana sahip⁴⁷, temel iddialarından olan maddi kültürün her zaman için toplumsal organizasyonları yansıttığı varsayımına karşı çıkmıştır.⁴⁸ Hodder'a göre maddi kültürün insanları etkileme şekli sosyaldır ve faaliyet yalnızca inançların, kavramların ve kuralların sosyal çerçevesi içinde var olabilir.⁴⁹ Ülkemizde 1994 yılından itibaren Çatalhöyük kazılarını yöneten Hodder için Art-Süreçsel Arkeolojinin laboratuvarı, Çatalhöyük'ten başka bir yer değildir. Özellikle, "Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji" adlı alt dalın somut kanıtları Çatalhöyük kazılarındaki buluntulardır. Bunun dışında zaman içerisinde gelişen Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi, Feminist Arkeoloji'nin çıkış noktalarından biri "anaerik toplum" fikridir. Anaerik toplumun somut kanıtlarından olan ana tanrıça figürlerinin Çatalhöyük'te bulunmuş olması da söz konusu höyüğün Art-Süreçsel Arkeoloji'nin laboratuvarı işlevini gördüğünü desteklemektedir.

1.2. Türk Arkeolojisine Tarihsel Perspektiften Bakış

Özdoğan dünyada kuram üreten 14 ülke olduğunu ve Türk arkeolojisinin bu 14 ülke arasında sayılamayacağını söylemiştir.⁵⁰ Özdoğan'a göre bir ülkede kuram gelişebilmesi için gereken temel etmen o ülkede felsefe geliştirilmesidir ve kuramlar bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bununla beraber ülkemizde üretilen kendine özgü bir kuram olmasa da dünyayı etkilemiş bazı kuramların ülkemizde de temsil edildiğini görebiliriz. Türkiye arkeolojisi dünyada yapılan arkeoloji çalışmaları içerisinde kendisine ilk 20 içerisinde yer bulabilmekteyken kazı tekniği, belgeleme ve yayınlama konusundaki bu başarının kuramsal

³⁶ Lyman, 2007:218-219-220

³⁷ Sabloff, 2013: 267

³⁸ Binford, 1962: 218

³⁹ Lyman, 2007: 226

⁴⁰ Sabloff 2013: 26.

⁴¹ age., s. 271

⁴² Hodder ve Hutson, 2010:270

⁴³ Sabloff, 2013: 267

⁴⁴ Shennan 2013:196

⁴⁵ White, 1943:335

⁴⁶ Trigger, 2014:420

⁴⁷ Hodder 2013:227

⁴⁸ Trigger 2014:430

⁴⁹ Hodder ve Hutson 2010:36

⁵⁰ Özdoğan 2011a:211

boyutlara taşınmıyor oluşu büyük bir eksikliklerdir.⁵¹ Son yıllarda ülkemizde yetişen yeni neslin dünyadaki teorik eğilimleri ülkemize taşıma konusundaki çabaları göz önünde bulundurulsa da Türk arkeolojisi içerisinde, kuram üretme anlayışının yerleşmesi zaman alacak gibi görünmektedir. Bu noktada, Türkiye arkeolojisinin tarihsel gelişimine ve ülkemiz arkeolojisinde önemli kilometre taşları sayılabilecek ekollere bakmak gerekmektedir. Türk arkeolojisi⁵² kendi içerisinde altı safhada incelenebilir.

1.2.1. Osmanlı Dönemi ve Osman Hamdi Bey

Türk Arkeolojisi'nin ortaya çıkışı ve ilerleyişini tarihsel ölçekte incelediğimizde politikadan bağımsız bir değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır. Küresel ölçekte bilim dallarının gelişimleri toplumsal çalkantılar, düşünsel akımlar gibi değişkenler üzerinden şekillenmekteyken Türk arkeolojisi neredeyse tamamen politika ile şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında henüz bir bilim dalı kimliği kazanmamış olan arkeoloji, topraklarımızda, -padişahlardan alınan izinlerle- Avrupalı araştırmacıların kısmen talana çevirdikleri bir koleksiyon istifleme süreci olarak başlamıştır. Bu duruma belki de milli bir tepki olarak, Müze-i Hümayun'un kurulması ve sonrasında müzede yapılan sergileme biçimi dahi kimi araştırmacılara göre politik bir amaç gütmektedir. Kural Shaw'a göre bu dönemde Müze-i Hümayun'da yer alan eserler, tarihsel işlevleri yerine Osmanlı topraklarıyla içinde bulunulan dönemdeki bağlantılarına göre sınıflandırılmıştır ve Müze-i Hümayun arkeolojik eserleri kendi toprakları için metonimik⁵³ araçlar olarak kullanmıştır.⁵⁴ Örneğin Sayda'da keşfedilen Helenistik Dönem lahitleri Osmanlı kültürünün şanlı köklerine örnek olarak sergilenmiştir.⁵⁵

1881 yılında Osman Hamdi Bey Müze-i Hümayun'a müdür olarak atanmış, 4. Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin (1884) hazırlanmasını sağlamıştır. İlk Türk kazısı olan Nemrut (1883) ve sonrasında Sayda Nekropolü (1887), Lagina Kazısı (1891-92) gibi önemli kazı çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmaların ardından İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin bugünkü binalarının inşa edilmesini sağlamış (1891-1903-1907) ve Türk arkeolojisinin temellerini atmıştır. Osman Hamdi Bey yaptığı çalışmaları kısmen yayınlamış olmakla beraber Türk arkeolojisine asıl katkısı, dönemin şartlarında dünya çapında bir müze binası ve müzecilik kültürü kazandırmasıdır.

1.2.2. Erken Cumhuriyet Dönemi

Atatürk'ün arkeolojiye ve Türk tarihine olan özel ilgisi ve dönemin şartları çerçevesinde yurt dışına arkeoloji eğitimi almaları amacıyla öğrenciler gönderilmiş, bu öğrenciler döndüklerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk akademisyen arkeolog kuşağını oluşturmuşlardır.⁵⁶ Öğrencilerin yurt dışında buldukları sırada ise başta kendisi bir etnograf olan Hamit Zübeyr Koşay ve Remzi Oğuz Arık olmak üzere çeşitli yerli ve yabancı araştırmacılara hem yeni imarlaşan başkent Ankara'da hem de Anadolu'da kazı yapma izni verilmiştir. Koşay, Etnografya Müzesi Müdürlüğü görevini yürütürken 1930'lu ve 40'lu yıllarda Ahlatlıbel (1933), Alacahöyük, Kumtepe, Pazarlı, Karaz, Büyük Güllücek (1934) ve Mahmatlar'da kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Türk Tarih Kurumu kurularak Anadolu'daki Türk varlığının geçmişinin araştırılması amaçlanmış ve dönemin yükselen ulus devlet olma ilkesi⁵⁷ ve yayıncılık⁵⁸ kuramlarının ülkemizdeki bir yansıması olarak "Türk Tarih Tezi" ortaya atılmıştır.

Bu dönemde yabancı araştırmacıların yaptıkları kazıların sayıca fazla olduğu görülse de ve Türk tarihi dışındaki özellikle Yunan-Roma Dönemi ile ilgili araştırmaları artarak sürse de Türk arkeolojisi ilk yıllarda "Anatolizm"⁵⁹ üzerine yoğunlaşmıştır.⁶⁰ Türk Tarih Tezi, temelinde, Osmanlı sonrası imparatorluktan ulus devlete geçen bir halkın "geçmişinin ne kadar köklü ve önemli olduğunu hatırlatma amacı"⁶¹ taşıyordu. Bu bağlamda yapılan arkeolojik kazılarda kullanılan analoji (kıyaslama) yöntemi ile binlerce yıl önce kullanılan ağırsak, çömlek gibi küçük buluntular ile o yıllarda hala kullanılmakta olan aynı aletlerin güncel halleri değerlendirilmiş ve bu benzerliklerin Türklerin Anadolu'daki geçmiş dönem varlığını ispat ettiği iddia edilmiştir. Bu tip kıyaslamaların günümüz bilimsel anlayışında yeri olmamasına karşın

⁵¹ age., s. 211.

⁵² Türk arkeolojisi ile Türkiye arkeolojisinin farkı: Türk arkeolojisi ülkemizde yetişmiş kişiler tarafından yapılan arkeolojidir, Türkiye Arkeolojisi terimi ise ülkemizde yapılan yerli-yabancı bütün arkeolojik etkinlikleri kapsamaktadır.

⁵³ İlişkili bir ayrıntının ya da kavramın bir objeyi temsil etmesi ya da bir düşüncüyü akla getirmesi.

⁵⁴ Kural Shaw 2011:426

⁵⁵ Bahrani ve diğ.2011:33.

⁵⁶ Bu öğrenciler arasında, Ekrem Akurgal, Bahadır Alkım, Tahsin Özgüç, Afif Erzen, Kılıç Kökten, Sedat Alp gibi isimler vardır. Bkz. Özdoğan 2006a, s. 37.

⁵⁷ Aydın, 2012:403

⁵⁸ Özdoğan, 2006b:54

⁵⁹ Türk kültürünün geçmişini Anadolu'ya bağlayan ve geçmiş dönemlerde Anadolu'da yaşamış kültürlerin sahiplenilerek Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşatılmasını sağlamaya çalışan yaklaşım.

⁶⁰ Özdoğan, 2011a:208; Özdoğan 1998:117

⁶¹1931 yılında yayınlanan Türk Tarihi'nin Ana Hatları adlı kitabın önsözünden bir alıntı: "Bununla (bu kitapla), milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak, Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek, ve milli inkişafımızın derin irki köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz." Afet (İnan) ve diğ., 2014:1.

ülkemizde yapılan ilk etnoarkeolojik çalışmaları⁶² teşkil etmesi açısından ayrıca önemlidir. Türk Dil Kurumu'nun 1936 yılında yapılan üçüncü kongresinde resmen açıklanan "Güneş Dil Teorisi" ise temelinde dünyada konuşulan ilk dilin Türklere dayandığı görüşüdür. Aynı yıllarda Avrupa'da ortaya atılmış olan diller ve ırklar arasında üstünlüğe değinen Hint-Avrupa filolojisinden farklı olarak, bu kategori sorununu aşmış ve etnik ve ırksal farklılık gözetmemiştir. Söz konusu teoriye göre dünyanın en ücra köşelerinde konuşulan dillerden tutun Sümerce, Hititçe, Arapça, Baskça, Etrüskçe ve hatta Ari ırkın dili dâhil olmak üzere bütün diller ana dil olan Türkçe'nin ve dolayısı ile Türklere'in kolu olarak kabul edilmiştir.⁶³ Güneş Dil Teorisi, "Türk Tarih Tezi'nin filolojik destekleyicisidir. Bu yıllarda yürütülen Hitit kazılarında ele geçirilen ve şekli güneşi andıran objeler "güneş kursu" veya "güneş diski" gibi isimlendirmelere tabi tutulmuştur.⁶⁴

Türk Tarih Tezi, 1930'lu yıllarda, devletin ulusal politikasının merkezine oturmuştur. Devlet, ulusal politika olarak Anadolu'yu tüm geçmişi ile birlikte bir bütün olarak görmüş ve bu topraklar üzerinde yaşamış kültürlerin tamamını, hiç birini dışlamadan benimsemiştir.⁶⁵ Türk Tarih Tezi'nin kuramsal temeli, kültür tarihçi difüzyonist zemine oturmuştur. Türklerin 'medeniyet' hattının dışına kasten itildiğini ve görmezden gelindiğini söyleyen teze göre, Anadolu'da kurulan ilk devlet olan Hititler ve daha sonraki yıllarda ortaya çıkan eski Yunan kültürünün temeli sayılan Miken ve Minos kültürleri, Anadolu kökenli kültürlerdir. Bu kültürlerin esasını da 'Eti' ve 'Proto-Eti' kültürleri oluşturduğundan⁶⁶, eski Yunan kültürü otomatik olarak Türklükle ilişkilendirilmiştir.⁶⁷ Türklerle Hititler arasında inandırıcı tarihsel ve dilsel bağlar bulmak mümkün olmamış, arkeolojik verilerin desteklemekte zorlandığı Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi arkeologlar tarafından fazla benimsenmeden sessizce unutulmuştur.⁶⁸ Duru'ya göre Türk Tarih Tezi ile fantastik bir dizi önerme içeren hayali bir geçmiş oluşturulmuştur.⁶⁹ Özdemir'e göre arkeoloji, Türk Tarih Tezi'nin iddialarına maddi kanıtlar bulmakla görevlendirilmiştir.⁷⁰ Özdoğan'a göre Türk Tarih Tezi, bir moda gibi kendilerine görkemli bir etnik köken yaratmak isteyen, bütün ulus devletlerin geçmişi saptırdıkları bir zamanda oluşturulmuştur.⁷¹ Kimileri tarafından yoğun eleştiriye uğrayan Türk Tarih Tezi, Türkiye arkeoloji pratiğine bir anlam, yorumlama ve teorileştirme potansiyeli kazandırmıştır. Dolayısıyla günümüzde Türkiye akademisindeki arkeoloji pratiği dünyada itibar görüyorsa, bunun en büyük sebebi, arkeolojinin kurumsallaşma sürecinde ona ilham veren güçlü bir teorinin varlığıdır.⁷²

Atatürk'ün öngörüsü ile yurtdışına eğitim almak amacı ile gönderilen öğrenciler 1930'ların sonunda yurda dönüş yaparak Türk arkeolojisinde aktif rol almaya başlamışlardır.⁷³ 1929 yılında Almanya'da doktorasını tamamlayarak Türkiye'ye dönen Arif Müfid Mansel İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne atanmış, aynı zamanda 1935 yılı itibarı ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi kürsüsünde ders vermeye başlamıştır. 1936'da Türk Tarih Kurumu tarafından Trakya kazıları başkanlığına atanan Mansel, 1936'dan 1939'a kadar Alpullu, Hasköy, Lüleburgaz, Vize ve Kırklareli'nde kazı ve araştırmalar yapmıştır. Ayrıca, kimileri tarafından Arif Müfit Mansel'den sonra Türkiye akademik arkeolojisinin kurucusu sayılan Ekrem Akurgal⁷⁴ ve Halet Çambel gibi önemli isimler bu dönemde yetişmiştir.

1.2.3. 1940-50'li Yıllar (Kurumsallaşan Arkeolojinin Kuramsallaşmaması)

1940'lı yıllara gelindiğinde üniversitelerde arkeoloji kürsüleri kurulmaya başlanmıştır. Dönemin en büyük yıkımı olan II. Dünya savaşından kaçarak Türkiye'ye yerleşen Alman profesörlerin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde kurdukları kürsüler, bugün ülkemizde yer alan bütün arkeoloji bölümlerinin beslenme noktasıdır.⁷⁵ Hans Henning von der Osten tarafından 1936 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nün ilk öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır.⁷⁶ Prof. Dr. H. Th. Bossert tarafından 1940-41 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsülerde birbirinden değerli hocalar görev yapmıştır.⁷⁷ Mansel, 1946'da⁷⁸ Klasik

⁶² Takaoğlu, 2004: 18

⁶³ Kural Shaw, 2013:37

⁶⁴ "Güneş kursu" olarak adlandırılan bu buluntulara örnek olarak bkz. Koşay, 2010:26.

⁶⁵ Özdoğan 2008:36

⁶⁶ Afet (İnan) 2010:9, Koşay 2010:32

⁶⁷ Yıldırım 2013:757

⁶⁸ Çilingiroğlu, 2015a:18

⁶⁹ Duru, 2013:xix

⁷⁰ Özdemir, 2013:14

⁷¹ Özdoğan, 2006b:32

⁷² Karadağ ve Demir 2013:12

⁷³ Özdoğan, 1998:118

⁷⁴ Aydın, 2012:390

⁷⁵ Özdoğan, 1998:118

⁷⁶ Kökdemir, 2012:23

⁷⁷ Kurt Bittel gibi.

⁷⁸ Akurgal, 2002: 19

Arkeoloji Kürsüsünü kurmuştur. 1950li yıllara geldiğinde Türk arkeolojisinde, kuramsal anlamda yeni gelişmeler yaşanmamıştır. Karadaş ve Demir bu dönemi "Teorik Boşluk" dönemi olarak adlandırmışlardır.⁷⁹ Özdoğan'a göre ise bu dönem "Durağan Dönem" dir ve Türk Arkeolojisi bu yıllarda dünyadaki hızlı gelişmelerden kopmuştur.⁸⁰ Bu yıllarda arkeoloji bilimi ülkemizde kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır buna karşın paralel olarak kuram üretimi söz konusu değildir. 1950'li yıllarda, Anatolizm görüşünün Türk Tarih Tezi dışında kullanımını, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Azra Erhat ve Sebahattin Eyüboğlu gibi edebiyatçıların geliştirdiği Mavi Anadolu akımı yapmıştır. Bu isimler Yunan efsanelerinin aslında Anadolu mitleri olduğu ve Yunanistan'ın klasik devrinin aslında Anadolu'da olanın bir aynası olduğunu iddia etmişlerdir.⁸¹Mavi Anadoluçuluk hareketi edebiyatla sınırlı kalmamış kısmen arkeoloji dünyasını da etkilemiştir. Konu hakkında durum tespiti yapan Yıldırım'a göre Mavi Anadoluçuluk hareketi, "Yaygın olarak Batıcılık tasarımlarının yaptığı gibi 'Bati'ya gitmek yerine 'Bati'yi kendinde bulma denemesi ve köklere dönerek bütün bir uygarlık tarihini çevreleyerek tarihin bir başka gözle yeniden yazılması biçiminde özetlenebilir."⁸² Bu hareket etkilerini 1990'lar ve sonrasında da göstermiştir. Çilingiroğlu'na göre ülkemizdeki birçok arkeolog için Anadolu, tüm dünya uygarlıkları ve kültürleri içinde biricik, eşsiz ve paha biçilemez bir yer olarak görülmektedir. Bu nedenle, belgelenen ve topraktan çıkarılan her "eser" Anadolu'nun eşsiz kadim kültürlerinin bir tezahürü olduğu için değerlidir.⁸³ Anadolu kavramı bu derece değer gören bir konuma oturtulmasına karşın, Kuban ise Türk arkeologların özellikle ilk yıllarda, Bizans kalıntılarını görmezden geldiğini ve kazılarda bu tabakalara yeterince ilgi gösterilmediğini, bu durumun sebebinin hem o dönem arkeologların yetişme koşullarında hem de devletin politikasında aranması gerektiğini söylemiştir.⁸⁴ Kuban'ın tespiti, Anadoluçuluk ilkesinin dışına ne ölçüde çıkılabildiğini de göstermektedir.⁸⁵

1.2.4. 1960lı 70li Yıllar ve Keban Barajı Kurtarma Kazıları

1960'lı yıllara geldiğinde Yeni Arkeoloji kavramı, arkeoloji dünyasında önemli bir yankı bulmuştu. Ortak disiplin çalışmaları konusunda çığır açan bu akım, Türkiye'de yapılan ilk organize arkeolojik kazı projesi olan Keban Barajı kurtarma kazıları sırasında ülkemizde de etkili olmuştur. 1968-76 yıllarında 8'i Türk 5'i yabancı olmak üzere 13 ayrı bilim ekibinin katıldığı kazılar sırasında 19 höyükte kazılar yürütülmüştür. Ortadoğu Teknik Üniversitesi bilim insanlarının da fiili katılımıyla proje belgeleme açısından önemli bir noktaya ulaşmıştır.⁸⁶ Türkiye'de bulunan bütün arkeologları seferber eden Keban kurtarma kazıları kuşkusuz bir dönüm noktasıdır. Bu kazılarda hem ortak disiplinli çalışmalar yapılmaya başlamış hem de ülkenin farklı yerlerindeki arkeologlar çalışma sahalarında bir araya gelerek ortak deneyimler kazanmışlardır. Bu dönemde yetişen kuşak günümüz Türk arkeolojisinin en önemli isimleri konumundadır. Bu yıllarda, dönemin kuramsal ritminden etkilenen Ali Dinçol ve Sönmez Kantman "Analitik Arkeoloji" adlı bir kitap yayınlamış buna karşın söz konusu çalışma yurtdışından bazı olumlu tepkiler almasına karşın Türkiye'de herhangi bir iz bırakamamıştır.⁸⁷Anglosakson anlayışın ülkemizdeki bir tezahürü sayılabilecek bu girişim, yurt içinde olumlu veya olumsuz anlamda eleştiri dahi almamıştır. Keban kazılarında önemli rol oynayan ve daha sonraki yıllarda ortaya koyduğu "doğal çevre" ve "tarihleme yöntemleri" konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan bir diğer isim Ufuk Esin'dir. Esin, 1960lı yıllarda birlikte çalıştığı R. Braidwood ve ekibinden de etkilenmiştir. Arsebük'e göre Braidwood, ortak disiplinlerin sahaya inmesini sağladığından arkeolojiyi tek kişilik gösteri olmaktan kurtarmıştır.⁸⁸ Özdoğan 'a göre:

"Esin, Braidwood ekibinin sergilediği yaklaşımın özünü doğru olarak algılayarak, bunu Braidwood ekibinin ilgi alanının dışındaki çalışmalara da taşımıştır. Bu bağlamda, Güneydoğu Avrupa İlk Neolitik kültürlerinin ortaya çıkışı ve gelişim süreciyle ilgili olarak Anadolu'daki çağdaş kültürlerle yaptığı karşılaştırmalı çalışmanın temelinde "doğal çevre" sorununu ele almış olması, arkeoloji tarihimiz açısından büyük bir önem taşımaktadır (Esin 1979). Aradan geçen yıllara karşın, dilimizdeki bu bağlamda tek çalışma olarak, hâlâ bu eser önemini yitirmemiştir."⁸⁹

1.2.5. 1980li Yıllardan 2000'lere Teknoloji ile Birlikte Gelişen Türk Arkeolojisi

Türkiye'nin 1980 yılında bir darbe yaşaması başta eğitim camiası olmak üzere arkeoloji üzerinde çok boyutlu etkiler bırakmıştır. Bu yıllarda üniversite öğrencisi olan Burçin Erdoğan o yıllarda G.Childe'ın yayınlarına ulaşabildiklerini fakat marksizmi okumadan ve anlamadan Childe'ın teorilerini okumak ve

⁷⁹ Karadaş ve Demir, 2013:12

⁸⁰ Özdoğan, 2006b:39-40

⁸¹ Eren, 2015:27

⁸² Yıldırım 2013:759-760

⁸³ Çilingiroğlu 2015b:44

⁸⁴ Kuban 2013:159

⁸⁵ Bununla beraber yalnızca Bizans tabakaları değil, Selçuklu, Beylikler ve hatta Osmanlı Dönemi'ne ait kültür tabakaları da uzun yıllar arkeologlar tarafından Sanat Tarihi'nin bir alanı olarak görülmüş ve arkeolojik olarak yorumlanmamışlardır.

⁸⁶Özdoğan, 2011c: 82,83

⁸⁷ Karadaş ve Demir, 2013:16

⁸⁸ Erdur ve Duru, 2013:278

⁸⁹ Özdoğan, 2003: xxxix

anlamaya çalışmak durumunda kaldıklarını söylemiştir.⁹⁰ Bu yıllar Türk Arkeolojisi açısından bilimsel anlamda verimli yıllar olmuştur. Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı gibi önemli organizasyonlar oluşturularak her yıl üretilen bilgi, belge ve yorumlar bu toplantılar dahilinde paylaşılmaya başlamıştır. Günümüzde hala, ulusal anlamda en itibarlı toplantılar sayılan bu organizasyonlar, 1930'lu yıllarda yapılan Türk Tarih Kongrelerinden sonra dönemsel anlamda Türk Arkeoloji tarihinin en önemli belgeleri olarak kabul edilebilir. Toplantıların her yıl tekrarlanması bir kazı alanında yıllık olarak yapılan çalışmaların raporlanması, bir yüzey araştırmasının aynı şekilde arşivlenmesi durumunun dışında temel bilimlerin arkeoloji ile ortak yaptığı çalışmaların periyodik olarak yayınlanması bağlamında da çok önemli bir anlam ifade etmektedir.

1.2.6. Türk Arkeolojisinin Son 10 Yılı (2007 Yılı Sonrası Üniversitelerde Açılan Bölümler)

Dönem hükümetinin yükseköğretim politikası gereği 2007 yılında Türkiye'nin 81 iline üniversite açılmış ve bazı illerdeki üniversitelerin sayısı arttırılmıştır. Bu durum ülkemizdeki arkeoloji lisans programlarının sayısında da ani bir artış yaşanmasını tetiklemiştir. Günümüzde 40'tan fazla arkeoloji programı faal olarak öğrenci yetiştirir durumdadır. Bu kadar çok bölüm açılmasına karşın aynı tarihlerde ülkemizde üniversitelerin yürüttüğü kazı projelerinin sayısında paralel bir artış oluşmamıştır. Söz konusu bölümlerde genellikle yeni nesil arkeologlar görev yapmaktadır ve henüz arkeolojinin uygulanış biçiminde belirgin bir değişim yaşanmış değildir. Buna karşın son yıllarda ülkemizde kuramsal tartışmalar yapılmaya başlanmış Güneş Duru ve Oğuz Erdur'un kurdukları Toplumsal Arkeoloji Platformu (TAP) 2002 yılında, Türkiye'de ilk kez arkeolojinin koşul ve olasılıklarının tartışıldığı bir sempozyum düzenlemiştir. Dünyada 1979 yılından bu yana düzenlenen ve İngiltere menşeli olarak ortaya çıkan Teorik Arkeoloji Grubu (TAG) toplantıları ise 2013 yılından itibaren Türkiye'de de düzenlenmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Türk arkeolojisi için tartışma zemini yaratması açısından önemlidir.

1.3. Türk Tarih Tezi Sonrası Türk Arkeolojisinin Kuramı

Dünyada gelişen arkeolojik kuramların Türkiye'ye çeşitli yansımaları olmuştur ve bu yansımalar özellikle tarihöncesi dönem arkeolojisinde görülür. Bununla beraber ülkemizde üretilen tartışmalar içerisinde, ağırlıklı olarak kültür tarihçi arkeoloji kuramı egemendir. Kimilerine göre bu övülesi bir durumdur, örneğin Bozkurt Güvenç "İnsan ve Kültür" adlı kitabında en başarılı kültür tarihçilerinin iyi arkeologlar olduğunu dile getirmiştir.⁹¹ Kimilerine göre ise bu egemenlik bir boyunduruk halini almıştır ve Türk arkeolojisinin kültür tarihi kısılcından kurtulması en azından kültür tarihçiliğinin arkeolojinin tek yapılış biçimi olarak algılanmaması gerekmektedir.⁹² Neolitik Çağ'ın Anadolu'daki oluşumu içerisinde "Çekirdek Bölge" teorisi⁹³ ve Childe'in "Ex oriente lux" (ışık doğudan yükselir) görüşünün izlerini barındıran difüzyonist (yayılmacı) bir arkaplan bulunmaktadır. Dünyanın kabul ettiği Neolitik paketler Türkiye arkeolojisinde de yaygın kabul görmektedir. Bu hali ile bir kültürün diğer kültürden doğrudan etkilenmesinin yani Amerikalı antropologların, yıllar önce ortaya attığı akültürasyon kavramının kabul edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁴ Özdoğan, 2007 yılında yazdığı *Bazı Genellemeler-Öngörüler* adlı yazısında, çekirdek bölgeler ve diğer bölgeler arasındaki farklı göç kurguları üzerinde durmuştur. Göç hareketlerini dört gruba ayırdığı hipotezinde yer alan "İssız Bir Bölgeye Toplu Göç" adlı görüş, anayurtta yer alan bir topluluğun tümünden ıssız bir bölgeye göçerek yeni bir anayurt edinmesini tanımlar. İkinci grup "Yerleşmiş Bir Bölgeye Toplu Göç", üçüncü grup "Parçalı Hareketlenme" ve dördüncü grup "Düzensiz Sızma" da ise bir anayurttan çıkan topluluğun zaten var olan bir kültürle etkileşerek yeni kültürel oluşumlara dönüşmesine dair varsayımlar açıklanmıştır. Özdoğan'ın hipotezi temelde difüzyonist bir çizgi gösterse de kültürleşmenin gerçekleşmesi içerisinde partikülarist bir yorum da söz konusudur. Özdoğan, Neolitik yaşam biçiminin çekirdek bölgeler ve alt çekirdek bölgelerde oluştuktan sonra bir takım tetiklenmelerle yayıldığını söylemektedir. Bu tetiklenmeleri; göç dürtüsü", kıtlık⁹⁵ veya toplumsal bir çalkantının düzeni zorlamış olması⁹⁶ gibi nedenlerle açıklamıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem' deki ani gelişimi de Childe'in Neolitik Devrimine benzer olarak Endüstri Devrimi'ne⁹⁷ benzetmiştir.⁹⁸

Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi'nin Türkiye'deki kuramsal tartışmaları terminolojik bir düzleme oturmaktadır. Ankara, İzmir ve İstanbul Üniversiteleri'nde bu kürsülerin tartışma konusu Tunç Çağları'nın terminolojik olarak tanımlanması noktasındadır. Ankara Üniversitesi ve Ege Üniversitesi Erken, Orta, Geç Tunç olarak tanımlarken İstanbul Üniversitesi İlk, Orta ve Son Tunç tanımında ısrarcıdır. Bunun

⁹⁰ Erdoğan, 2008:27

⁹¹ Güvenç, 1996:73

⁹² Çilingiroğlu, 2015a:22

⁹³ Özdoğan, 2007:448

⁹⁴ age, s.450

⁹⁵ age, s.450; Rollefson, ve Kohler-Rollefson, 1990

⁹⁶ Özdoğan, 2007:448

⁹⁷ age, s. 449

⁹⁸ Temelde bakıldığında Childe'in Neolitik Devrim kuramının kendisi de Endüstri Devri'nden esinlenerek ortaya çıkmıştır.

dışında kuramsal girişimler özellikle Tunç Çağları ile ilgili kentleşme modelleri üzerine yoğunlaşmıştır. İlk olarak Manfred Korfmann'ın Demircihöyük kazıları sırasında ortaya çıkan yerleşim planını Ahlatlıbel ve Pular-Sakyol ile kıyaslayarak ortaya attığı⁹⁹ "Anadolu Yerleşim Şeması (Planı)"¹⁰⁰ adlı görüşü zaman içerisinde yapılan kazılarla yeni bulgularla desteklenmiş ve Tunç Çağları ile ilgili terminolojik tartışmaların merkezine oturmuştur. Söz konusu plan, ortada büyük bir avlu ve bunun etrafında bu avluya açılan ve arka duvarlarının da büyük olasılıkla sur duvarını oluşturduğu, yan yana bitişik olarak inşa edilmiş megaroid¹⁰¹ planlı evlerden oluşur.¹⁰² Anadolu Yerleşim Planı'nın bir adlandırmadan ibaret olmadığı belirli bir yaşam biçimini yansıttığı üzerine görüşler öne sürülmüştür. Özdoğan planın, arka planına bakarak, Mezopotamya ile kıyaslamalar yapmış ve "Anadolu Kentleşme Modeli" adlı bir model önermiştir. Tartışmanın ana noktasını uzun yıllar boyunca bu yerleşim planının genel özellikleri değil, isminin "Anadolu" olması oluşturmuştur. Fidan bu adlandırmanın bütün Anadolu'yu kapsamasının yanlış olduğunu, bu planın İç Batı Anadolu'ya özgü karakteristik bir mimari plan olduğunu belirtmiştir. Fidan, Anadolu'nun Avrupa'ya geçiş özelliğine dolayısı ile yerleşimlerin kuruldukları yerlerin bir ticari güzergâh doğrultusunda seçilmiş olabileceğine vurgu yapmış¹⁰³, Efe ve Özdoğan ise bu durumu bir adım öteye taşıyarak adı geçen yerleşimlerin "kervan yolu" ile birbirine bağlantılı olduklarını öne çıkarmıştır.¹⁰⁴ Bir diğer tartışma ise bu yerleşim planının kökeni ve yayılım alanı noktasında olmuştur.

Anadolu, diğer kültürel aşamalarda olduğu gibi kentleşme sürecinde de bulunduğu coğrafi konum nedeni ile örnek gösterilebilecek dinamik bir bölgedir.¹⁰⁵ Korfmann'ın Anadolu Yerleşim Planı teorisini ortaya attığı 1983 yılı sonrasında yeni yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Küllüoba, Aktopraklık, Kanlıgeçit, İlipınar, Hacılar Büyük Höyük, Keçiçayırı gibi yerleşimler söz konusu planın yayılım alanı ve tarihlendirmesi konusunda yeni iddiaları da beraberinde getirmiştir. Konu hakkında çalışmaları ile öne çıkan Turan Efe, yerleşim modellerinin dışında, çanak çömlek kültürlerinin yayılım alanlarının da dolaylı olarak yerel siyasal güçlerin nüfuz bölgelerini, etnik devamlılığı vs. gösterebileceğini iddia etmiştir.¹⁰⁶ Özdoğan, Anadolu'yu hem ticaret, göç veya askeri amaçlarla zaruri olarak kullanılan bir köprüye hem de buradan bir şekilde yolu geçen herkesten / her topluluktan bir şeylerin karıştığı bir "kültür potasına" benzetmiştir.¹⁰⁷ Efe ise kültür potası yerine "kültür mozaığı" tabirini¹⁰⁸ tercih etmiştir. Anadolu Yerleşim Planı'nın Geç Kalkolitik Çağ'da başlayarak Orta Tunç Çağı'na kadar var olması, İTÇ II' de aşağı ve yukarı şehir ayrımının ortaya çıkması ve yerleşim planının merkezine yöneticiye ait mimari yapılar inşa edilmesi, planın ihtiyaca bağlı olarak geçirdiği evrimi göstermektedir.¹⁰⁹ Efe'nin yorumu "kültür tarihçiliğine" girmekte ve "kültür bölgeleri" merkezli bakıldığında yine difüzyonist bir mantığa oturmakta; Fidan'ın ihtiyaç sonucu yerleşim planını değiştirdiğinden bahsetmesi hem "toplumsal evrime" hem de işlevselciliğe (fonksiyonalizm) girmektedir. Bu tür benzetmeler çoğaltılabilecek olmakla birlikte söz konusu isimlerin adı geçen kuramları savunduklarına dair herhangi bir vurgu yapmadıklarını belirtmek gerekir. Yerleşim modelleri üzerine yapılan tartışmaların terminolojik boyutun öteye ötesine geçmiyor olmasının nedeni, geleneksel arkeoloji bakış açısının ülkemiz arkeolojisi içerisindeki derin temellerinin bulunması olmalıdır.

Türk vatandaşı olmakla birlikte ülke dışında yaşayan önemli bilim insanlarından olan Ömür Harmanşah ise terminolojik tartışmaların veya yayılcı teorilerin ötesinde toplumsal hafıza ve mekan ilişkisi gibi konular üzerinde durmuştur. Örneğin Anatolizm görüşünün yaygın olduğu 1930'lu yıllarda, Alacahöyük'te bulunan ve "Güneş Dil Teorisi" doğrultusunda Hitit Güneşi olarak adlandırılan bir buluntunun sonraki yıllarda yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara'ya anıtsal bir heykel olarak dikilmesini Hititlerin kutsallarını anokronik¹¹⁰ biçimde tekrar ayağa kaldırılması olarak nitelemiştir.¹¹¹ Bu görüşün arkaplanında ise yeni kurulan bir devletin yeni bir kültürel kimlik inşa etmek için bir zamanların güçlü devletinin kutsallarını ve (ihtişamını) tekrar ayağa kaldırması girişimi söz konusudur. Harmanşah'ın yorumu, Art-Süreçsel Arkeoloji'den yola çıkarak oluşan, "Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji" esintileri taşımaktadır.

Anadolu kültürünün özgünlüğü ve dünyaya etkisi üzerine yazılar yazan bir diğer kuramcı ise Fahri Işık'tır. Anadolu'nun kültür tarihi açısından önemine vurgu yapan yazılarında dünya kültürünün önemli

⁹⁹ Fidan, 2013: 113.

¹⁰⁰ Korfmann, 1983: 222, 223

¹⁰¹ Megaron planı andıran bu yapılar arka arkaya uzunlamasına iki odadan oluşan dik dörtgen planlı yapılardır.

¹⁰² Fidan 2013:113

¹⁰³ age., s. 118.

¹⁰⁴ Efe ve Ay Efe 2001: 55, Özdoğan, 2011b:27

¹⁰⁵ Özdoğan, 2011b:21

¹⁰⁶ Sarı, 2012: 113; Efe, 2004:23-24

¹⁰⁷ Özdoğan, 2011b:22

¹⁰⁸ Sarı, 2012 113; Efe, 2004: 15

¹⁰⁹ Fidan, 2013:117

¹¹⁰ Herhangi bir olay ya da varlığın içinde bulunduğu zaman dilimi ile kronolojik açıdan uyumsuzluğu.

¹¹¹ Harmanşah, 2011:630

ivmelerini ortaya koyanların Yunan (Helen) uygarlığı olduğuna dair genel kaniya karşı çıkmış buna alternatif olarak ise Anadolu'yu adres göstermiştir. Bu durum alışılmışın dışına çıkan veya olmayacak bir şey değil se de Anadolu'ya sürekli vurgu yapması kendisinin "milliyetçilik" veya "Anadoluculuk" ithamları(!) ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.¹¹²

2. Tartışma

Arkeoloji kuramsız kaldığında yarım kalır. Kazılar sonucunda ele geçen buluntular geçmişte yaşayan insanların ürettikleri ve belirli bir süre kullandıktan sonra günümüze çoğunlukla tasarlanmaksızın miras bıraktıkları birer ipucu gibidir. Arkeologlar, bu ipuçlarını bir araya getirerek çoktan tükenmiş yaşanmışlıklar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktadırlar. Elde edilen maddi kalıntıların belirli bakış açılarıyla yorumlanması, geçmişteki yaşanmışlıkları herhangi bir şekilde değiştiremeyecektir. Buna karşın yorumlama yapmak geçmişi anlama yolunda yapılabilecek en temel girişimdir. Yapılış amacı, yüzyıllar içerisinde, çağın bakış açısına göre şekillenen arkeolojinin, günümüzdeki amacı, toprak altında veya sualtında kalmış yaşanmışlıkların tekrar gün yüzüne çıkarılması ve yorumlanması olarak ifade edilebilir. Ortaya çıktığı günden bu güne kadar farklı bilim dalları ile birlikte hareket ederek şekillenen arkeoloji, düşünsel bir desteği arkasına almaksızın uygulandığında, koleksiyonerlikten veya herhangi bir market deposundaki ürünlerin tasnifinden başka bir şey olmayacaktır. Ülkemizde uygulanan arkeoloji, eser tasnifi ve envanterlenmesinin ötesine çok fazla geçememiştir. Bu durumu ileri boyutlara taşıyarak arkeologların buldukları eserleri tasvire indirgemesini "*nesne fetişizmi*"¹¹³ olarak tabir edenler de bulunmaktadır.¹¹⁴ Ülkemizdeki arkeologların farkında olmaksızın ortaya koydukları çaba; sergilenebilir, estetik yönden güzel nesnelere bulmak ve onları teoriden kopuk biçimde estetik ve teknik yönden tasvir etmektir.¹¹⁵ Türk Dil Kurumu'nun arkeolojiyi kazı yapan bilime indirgemesi kabul edilemez görünmekle birlikte çoğu arkeolog için kazı yapmak, amaç olmuş durumdadır!¹¹⁶Envanter Arkeolojisi, diye de tabir edebileceğimiz bu anlayış, yalnızca yapılan kazılarda ele geçen buluntuların ön değerlendirilmesinde değil yayınlanmasında ve hatta tez olarak çalışılmasında da baskındır. Ülkemizde yapılan lisansüstü tezlerin neredeyse tamamı, kazılarda ele geçen buluntuların döneme, bölgeye, tarihe veya forma dayalı tasnifinden ibarettir. Onlarca yıllık yayın hayatı olan ve birçoğu uluslararası indekslerde taranıyor olan süreli yayınların büyük kısmı da lisansüstü çalışmalar gibi baskın bir çoğunlukla buluntu tanıtımlarını içermektedir.¹¹⁷

Ülkemizde görev yapan akademisyen arkeologların konuyla ilgili farklı görüşleri vardır. Örneğin Dinçol ve Kantman 1960'lı yıllardaki Süreçsel Arkeoloji'nin temsilcilerinden bahsederken "Amerika'daki bilim adamları bir nesil önce antropologlara konu olmuş Kızılderililere ait nesnelere, kendi zamanlarında birer arkeolojik kalıntıya dönüşmesine tanıklık etmişler... böylelikle belgelerin biçiminden çok görevi ve taksonomik hiyerarşiden çok sosyo-ekonomik sistemler üzerinde durmuşlardır"¹¹⁸ demiştir. Buna karşıt olarak, tarihöncesi dönem arkeolojisinin duayenlerinden olan Güven Arsebük ise kendisi ile yapılan bir söyleşide, "teori meselelerini gündeme getirenler... buluntunun ve arkeolojik zenginliğin olmadığı... Amerika'da yaşayan arkeologlardır"¹¹⁹görüşünü öne sürmüştür. Aynı söyleşide Arsebük, Süreçsel Arkeoloji'nin "evrensel kültür kurallarını saptamak" amacıyla yola çıktığına dikkat çekmiş ve evrensel kültür kuralları diye bir şeyin belki de hiç olamayacağını ve bu tip teori kurma denemelerini "abartı" olarak bulduğunu dile getirmiştir. Arsebük'e göre Binford 1962'de bu konulara dikkat çekerek büyük bir sükse yapmış ve Süreçsel Arkeoloji onu taklit edenlerce 1980'li yıllara kadar geliştirilmiştir.¹²⁰Arsebük'ün ilk baskısı 2003 yılında yapılan bir söyleşide dile getirdikleri, Türk Arkeolojisi'nin Süreçsel Arkeoloji'ye karşı yaptığı belki de ilk eleştiri olması bakımından dikkat çekicidir. Bununla beraber Süreçsel Arkeoloji'nin ortaya çıkışından 51 yıl sonra gelen bu eleştiri dahi kuramsal amaçlar taşıyan bir makalede değil, kendisi ile yapılan bir söyleşide karşımıza çıkmıştır. Bu noktada ülkemizde Anglosakson kökenli kuramsal çalışmalara,

¹¹² Işık, 2009:59-60

¹¹³ Dikkaya, 2003:189

¹¹⁴ Bu tanımlamayı ortaya atan Dikkaya'ya göre, pozitivist bir yaklaşımla belgeleme yapan arkeologların esin kaynağı, Alman ekolünün de öncesinde Tanzimat dönemi ulemasının aktaran ve tekrarlayan yapısının yeni oluşan Türk aydını üzerindeki etkisidir. Bu hali ile Türk arkeolojisinin dış etkilere bağlı oluşan belgeleme saplantısının köklerinin aynı zamanda Osmanlı dönemi bilim anlayışından da etkilendiğini söyleyebiliriz.

¹¹⁵ Karadaş ve Demir, 2013:11

¹¹⁶ Ersoy, 2012:4

¹¹⁷ Bu durumun altında, ülkemizde yapılan arkeolojinin "akademik arkeoloji" ile "uygulama" ya da "pratik arkeoloji" (kurtarma kazılarına dayalı çalışma yapan) olarak ayrılmamış olmasından kaynaklanan bir sorunun da yattığı göz ardı edilemez. Kurtarma kazıları elbette yapılmalı ve bulunanlar paylaşılmalıdır. Bununla beraber buluntu envanterlenmesinin dışına çıkan yorumlamalı çalışmalar da buna paralel olarak yapılabilir. Ülkemizde kurtarma kazıları veya akademik amaç taşıyan kazılar herhangi bir ayrıma tabi tutulmamaktadır.

¹¹⁸ Dinçol ve Kantman, 1969:16

¹¹⁹ Erdur ve Duru, 2013:275-6

¹²⁰ age.s. 275.

Alman ekolünden yetişmiş camianın belki de eskiden beri sıcak bakmadığı, buna karşın ilginç bir biçimde konuya dair olumlu veya olumsuz görüş belirtmeden bugünlere gelindiği tespiti yapılabilir.

Dünyada gelişen kuramların ülkemizdeki uygulayıcıları genel olarak bu kuramların ülke dışından gelen temsilcileri olmuş, Türk arkeolojisi bu kuramlardan doğrudan etkilenmemiştir. Örneğin fonksiyonist arkeologlardan R. Braidwood Anadolu'da uzun yıllar çalışmalar yapmıştır veya Art-Süreçsel Arkeolojinin kurucusu ve en önemli temsilcilerinden olan Ian Hodder, yirmi yılı aşkın süredir ülkemizde fiili olarak kazı çalışmaları yapmaktadır. Art-Süreçsel Arkeolojinin şekillenmesi ülkemizde gerçekleşiyor olmasına karşın Türk arkeolojisi bu duruma seyirci kalmaktadır. Bu durumu, yani seyirci kalmayı farklı yorumlayanlar da bulunmaktadır. Türk arkeolojisinin teorizsizliğinden şikâyetçi olanların başında gelen isimlerden Güneş Duru'ya göre: devlet ve iktidar mekanizması baskısındaki Türk arkeologlar, meslekte ilerleme yolunda öncelikle kendi iktidar merkezlerini yaratmaya çalışmaktadır. Onların bir noktadan sonra amaçları artık disiplinin ilerlemesi değil kendi bireysel kazanımlarıdır. Bu merkezden hareketle, doğrudan bireysel kazanç elde etmelerinde pratik sonuçlar getiremeyeceğini düşündükleri Art-Süreçsel arkeoloji gibi kuramsal yaklaşımlar bu sebepten itibar görmemektedir.¹²¹ Türk arkeolojisi, üniversitelerde verilen eğitim bazında ele alındığında Alman arkeolojisinin temelleri üzerinde yükselmiştir. Bunun sebebi, Nazi Almayasından kaçan profesörlerin ülkemizdeki ilk arkeoloji kürsülerini kurmalarının yanı sıra yurt dışına eğitim almak üzere yollanan ilk kuşak Türk akademisyen arkeologlarının da çoğunlukla Almanya'da eğitim almış olmalarıdır. Almanya'da 1930'lu 40'lı yıllarda üretilen kuramsal yaklaşımlar ülkemizde kendisine karşılık bulmuş o yılların bütün dünyadaki en belirgin anlayışı olan ulusalcılık ülkemizde de "Türk Tarih Tezi" çerçevesinde şekillenmiştir. "Türk Tarih Tezi" salt olarak, başta Kossinna ve onun gibi arkeologların kurguladığı Alman şovenizminin¹²² sorgulanmaksızın ithal edilmesi ve ülkemize uyarlanması değildir. Kendisi dahi ithal olan arkeoloji biliminin kuramlarının da ithal olması elbette ki şaşırtıcı bir durum olmayacaktır. Buna karşın dönemin şartları doğrultusunda, yıkılan çok uluslu bir imparatorluğun ardından tek ulus çerçevesinde kurulan ve o yıllarda henüz emekleme aşamasında olan bir devletin varlığını dünyaya ispat çabası sonucunda ortaya çıkan Türk Tarih Tezi, Türk arkeolojisinin 1950'li yıllara kadar ki kuramsal kimliğini oluşturmuştur. Karadağ ve Demir'e göre Türkiye'de arkeoloji pratiğinin teoriyle bütünleştiği tek dönem, Türk Tarih Tezi'nin ortaya atıldığı 1931-1945 arası Tek Parti iktidarı zamanıdır ve bu bütünleşmenin izleri farklı biçimlerde hala sürmektedir.¹²³ Özdemir'e göre Türk Tarih Tezi'nin söyledikleri ve arkeolojinin kuruluşundan bugüne kadar ki politik içeriği arkeologlar tarafından sınırlı ve yetersiz biçimde tartışılmıştır.¹²⁴ Bu tespitten hareketle, Türk arkeolojisinin kuram üretmeye yeniden başlayabilmesi için belki de geçmişte üretilmiş ve zaman içerisinde kendiliğinden unutulmaya terk edilmiş Türk Tarih Tezi'nin realist biçimde tartışılıp analiz edilmesi ve yanlış yönleri ile yüzleşilmesi gerekmektedir.

1950'li yıllardaki, "kuramsal boşluk" olarak tabir edilen kısır dönem, (1960'lı yıllarda dünyada Anglosakson camiada şekillenen Süreçsel Arkeoloji'den esinlenen, Dinçol ve Kantman'ın kısa süreli bir girişim olarak kalan "Analitik Arkeoloji" denemesini saymazsak) 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde ise Türk arkeolojisinin kuramı, kültür tarihçi alt yapıyla yetişmiş çeşitli bilim insanlarının geliştirdikleri difüzyonist teoriler olarak tekrar karşımıza çıkmıştır. Son yıllarda ülkemizdeki kuramsal çalışma girişimlerinden olan, Toplumsal Arkeoloji Platformu, 2003 yılındabelki de, Süreçsel Arkeologların 1960lı yıllarda ortaya attığı "arkeolojide ne, nerede, ne zaman sorularına neden ve nasıl sorularının eklenmesi gerekliliği" nden yola çıkarak, "Arkeoloji Niye? Nasıl? Ne İçin?" adlı bir sempozyum düzenlemiştir. Dünyada 1979 yılından bu yana düzenlenen Teorik Arkeoloji Grubu (TAG) toplantıları 2013 yılından itibaren Türkiye'de de düzenlenmeye başlamıştır. Bu vesile ile bir anda kuramlar üretilmeye başlamamıştır fakat en azından yeni nesil arkeologların arkeolojinin buluntu tasnifinden oluşan tekdüze "nesne fetişizmi" alışkanlığından sıyrılma yolunda girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Söz konusu girişimler belki küreselleşen dünyanın yeni nesil arkeologlar üzerinde bıraktıkları geçici bir etki olarak kalacak belki de devamlılığı olan ve kuramsal meyveler veren bir geleneğe dönüşecektir. Belki de bu girişimler sayesinde, Türk Arkeolojisinin kuramsızlığı artık birçok kesim tarafından dile getirilmekte ve bu konuda bir eksiklik olduğu kabul edilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dünyada gelişen kuramsal yaklaşımlar Türkiye Cumhuriyeti'nin daha ilk kurulduğu yıllarda ülkemizde yankı bulmuş Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi çerçevesinde yarı devşirme yerli kuramlarımız oluşmuştur. Bu kuramlar kısa süreli olarak etkili olsa da 1940'ların sonlarında kendiliğinden

¹²¹ Duru 2013:xxiii

¹²² Çilingiroğlu, 2015a:15

¹²³ Karadağ ve Demir, 2013: 7

¹²⁴ Özdemir, 2013:22

terk edilmiş ve arkeologlar tarafından eleştirisi dahi yapılmadan¹²⁵ yanlış noktalarının neler olduğuna dair bir çözümleme olmaksızın unutulmuşlardır. 1960'lı yıllarda ve sonrasında gelişen teknolojiler ülkemiz arkeolojisi tarafından güncel olarak takip edilmiş buna karşın aynı yıllarda hızla gelişen kuramlara ise neredeyse sırt çevrilmiştir. Bu yıllarda Dinçol ve Kantman "Analitik Arkeoloji" adlı bir kitap yayınlamış fakat kitaba dair olumlu veya olumsuz hiçbir yorum yapılmadan söz konusu çalışma unutulmuştur. Güven Arsebük'ün 2003 yılında yayınlanan bir söyleşide Süreçsel Arkeoloji'ye yaptığı eleştiriler, ortaya çıkışından yarım asır sonra Türk Arkeolojisi'nin bu konuda suskunluğunu bozduğu an olmasının ötesinde söz konusu çalışmalar ve kuram denemelerinin ülkemiz arkeologlarınca takip edildiği fakat görmezden gelindiği gerçeğini ortaya koymuştur. Ülkenin yaşadığı siyasal çalkantılar arkeoloji politikaları ve akademisyen arkeologlar üzerinde de etkilerde bulunmuş ülkemiz arkeologları devletçi bir bakış açısının dışına neredeyse çıkamamışlardır. Bunun sonucu olarak dünyaya etki eden teorilerin bir kısmı ülkemizde yasak veya sakıncalı sayılabılmış, darbeler zamanında yetişen arkeolog nesli dış dünyadaki gelişmeleri sınırlı oranda takip etmişlerdir. Dış dünyayı takip etme gerekliliği ise kimilerine göre ayrıca tartışılabilir bir konu haline gelmiştir. Son yıllarda, kültür tarihçi bakış açısının devamı niteliğindeki çalışmalar kuramsal yansımalar yaratmış buna karşın konu hakkında bölge veya dönem bazında uzmanlaşmış kişilerin entelektüel tartışmaları gibi bir algı oluşmuştur.

Bu noktada ülkemizde verilen arkeoloji eğitiminin payına, bir kez daha dikkat çekmek gerekmektedir. Ülkemizde gelecekte üretilebilecek potansiyel kuramlara giden yolda en önemli pay, geçmişte üretilmiş kuramların doğru biçimde yorumlanıp analiz edilebilmesinden geçmektedir. Özellikle, lisans eğitimi sırasında, genç arkeolog adaylarına arkeolojinin kuramsal çerçevesinin doğru ve etkili bir aktarımla verilmesi hayati bir rol oynamaktadır. Arkeoloji öğrencilerinin bölüm dışından, sosyoloji, antropoloji, felsefe gibi bölümlerin temel kuramsal derslerini almaları veya bu tür derslerin doğrudan arkeoloji bölümlerinde okutulmaları önemli bir girişim olabilir. Ülkemizim yetiştirdiği az sayıdaki kuramsal çalışan bilim insanının ortaya koydukları görüşler, sürekli olarak tartışılmalı ve yapıcı eleştiriler ortaya koyularak gelişimleri sağlanmalıdır. Kuram üretmek önemli ve gereklidir buna karşın sırf bu amaçla yola çıkılarak temelsiz görüşler yaratılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ADAMS, William (2008). "Classification and Typology", *Encyclopedia of Archaeology*, Ed. Deborah Pearsall, C. 2, s. 1019-1026.
- AFET (İNAN) "Türk Tarih Kurumunun Arkeolojik Faaliyeti" *İkinci Türk Tarih Kongresi*, 20-25 Eylül 1937, İstanbul: *Kongrenin Çalışmaları*, *Kongreye: Sunulan Tebliğler*, 2. Baskı, 2010, s. 8-15.
- AFET (İNAN), - MEHMET TEVFİK (BIYIKOĞLU), - SAMİH RIFAT (YALNIZGİL), - YUSUF (AKÇURA), - REŞİT GALİP (BAYDUR), - HASAN CEMİL (ÇAMBEL), - SADRI MAKSUDİ (ARSAL), - ŞEMSETTİN (GÜNALTAY), - VAFİS (ÇINAR), - YUSUF ZİYA (ÖZER) (2014). *Türk Tarihinin Ana Hatları-1931*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- AKURGAL, Ekrem (2002). "Arif Müfid Mansel" *Anadolu Araştırmaları*, C. 16, s.19-21.
- ANTHONY, David (2005). "Nazi and Eco-Feminist Prehistories: Ideology and Empiricism in Indo-European Archaeology", *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Ed. Philip L. Kohl ve Clare Fawcett, s. 82-96.
- AYDIN, Suavi (2012). "Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, s. 403-427.
- AYDIN, Suavi (2012). "Ekrem Akurgal" *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce III: Modernleşme ve Batıcılık*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, s. 390-397.
- BAHN, Paul (2013). "Üç Çağ Sistemi", *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Ed. Colin Renfrew, Paul ,Bahn, çev. Selda Somuncuoğlu, s. 315-320.
- BAHRANİ, Zainab, - ÇELİK, Zeynep, - ELDEM, Edhem (2011.) *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, s. 13-43.
- BİNFORD, Lewis Roberts (1962). "Archaeology as Anthropology", *American Antiquity*, C. 28, No. 2, s. 217-222.
- BOAS, Franz (1920). "The Methods of Ethnology" *American Anthropologist, New Series*, C. 22, No. 4, s. 311-321.
- BRAİDWOOD, Robert, - BRAİDWOOD, Linda, - SMİTH, James, - LESLİE, Charles (1952). "Matarrah: A Southern Variant of the Hassunan Assemblage, Excavated in 1948" *Journal of Near Eastern Studies*, C. 11, No.1, s. 1-75.
- BRAİDWOOD, Robert (1995). *Tarihöncesi İnsan*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- COVEY, Alan (2008). "Political Complexity, Rise of" *Encyclopedia of Archaeology*, Ed. Deborah M. Pearsall, C 2, s. 1842-1853.
- CÖMERT, Bedrettin (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, De Ki Basım Yayın.
- CHİLDE, Gordon (1994). *Toplumsal Evrim*, Alan Yayıncılık.
- ÇİLİNGİROĞLU, Çiler (2015a). "Kültür Tarihçiliği Kısacasında Türkiye Arkeolojisi: Arkeolojiye Kanatlarını Verebilir miyiz?", *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu - Türkiye Toplantısı Bildirileri / Changing Archaeology: Proceedings of the 1st TAG-Turkey Meeting*, s. 13-23.
- ÇİLİNGİROĞLU, Çiler (2015b). "Collingwood'un İzinde Türkiye Arkeolojisinde Malûmatçılık ve Pozitivizm Üzerine" *Modus Operandi*, S.2., s.39-64.
- DİKKAYA, Fahri (2013). "Epistemolojik Bir Sorun Olarak "Kazıbilim" Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin, s.183-192.
- DİNÇOL, Ali, KANTMAN, Sönmez (1969). *Analitik Arkeoloji*, İstanbul.
- DURU, Güneş (2013). "Disipline Edilmiş Bir Disiplin Olarak Arkeoloji" *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin*, s. xix-xxiv.
- EFE, Turan, AY EFE, Deniz (2011). "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti; 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel bir Değerlendirmesi" *TÜBA-AR*, C. 4, s. 55. 43-78.
- ERDOĞU, Burçin (2009). *Arkeoloji, Teori, Politika, Denemeler*, Okyanus Yayınları.

¹²⁵ Türk Tarih Tezi zaman içerisinde dil bilimciler ve tarihçilerin çeşitli eleştirilerini almış buna karşın arkeolojik eleştirisi yıllarca yapılmamıştır.

- ERDUR, Oğuz, DURU, Güneş (2013). "Yeni Arkeoloji'den 'Türkiye'de Eleştiriyi' Güven Arsebük'le Bir Söyleşi", *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin*, s. 275-289.
- EREN, Kenan (2015). "Türkiye'de Klasik Arkeoloji Geleneğinin "İyonya" İmgesi" *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu - Türkiye Toplantısı Bildirileri / Changing Archaeology: Proceedings of the 1st TAG-Turkey Meeting*, s. 25-34.
- ERSOY, Ayhan (2012). "Arkeoloji ve antropoloji" *İnsanbilim Dergisi*, C. 1, No. 1, s. 1-5.
- FİDAN, Erkan (2013). "Anadolu Yerleşim Planı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme (An Up-To-Date Evaluation of "Anatolian Settlement Plan" (Anatolisches Siedlungsschema), *Arkeoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, C. XVIII, s. 113-125.
- GAMBLE, Clieve (2014). *Arkeolojinin Temelleri*, çev. Damla Kayıhan, Aktüel Arkeoloji Yayınları.
- GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK (2005). Türk Dil Kurumu, Ankara.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi.
- HARMANŞAH, Ömür (2011). "Monuments and Memory: Architecture and Visual Culture in Ancient Anatolian History", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)*, Ed. Gregory Mc Mahon ve Sharon Steadman, s. 623-651.
- HODDER, Ian., HUTSON, Scott (2010). *Geçmiş Okumak- Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar*, Phoenix Yayınları.
- HODDER, Ian (2013). "Post-Sürecsel ve Yorumlamalı Arkeoloji", *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Ed. Colin Renfrew, Paul ,Bahn, çev. Selda Somuncuoğlu , s. 227-233.
- IŞIK, Fahri (2009). "Anadolu-İon Uygarlığı: "Kolonizasyon" ve "Doğu Hellen" Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış" *Anadolu/Anatolia*, C 35, s. 53-86.
- KARADAŞ, Yücel, DEMİR, Timur (2013). "Türkiye'de 1930-1970 Arası Arkeoloji Paradigmasının Bilim Sosyolojisi Açısından Bir Betimlemesi" *İnsanbilim Dergisi*, C. 2, No. 2, s. 1-16.
- KOHLER, Timothy (2008). "Evolutionary Archaeology" *Encyclopedia of Archaeology*, Ed. Deborah Pearsall, C 2, 2008, s.1332-1338.
- KORFMANN, Manfred (1983). *Demircihüyük Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975-1978 Band I, Architektur, Stragrapie und Befunde*, s. 222, 223.
- KOŞAY, Hamit Zübeyir (2010). "Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük'te Yapılan Hafriyat Elde Edilen Neticeler" *İkinci Türk Tarih Kongresi*, 20-25 Eylül 1937, İstanbul: *Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, 2. Baskı, s. 21-32.
- KÖKDEMİR, Görkem (2012). "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihçesi (1936-1960)", *DTCF 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları*, Ed. Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran , Anadolu/Anatolia Ek Dizi - Supplements III, Ankara: s. 19-28.
- KRİSTIANSEN, Kristian (2013). "Yayıncılık ve Nüfus Hareketleri ile İlgili Kuramlar", *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Ed. Colin Renfrew, Paul ,Bahn, çev. Selda Somuncuoğlu, s. 320-325.
- KUBAN, Zeynep (2013). "Arkeoloji ve İdeoloji", *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin*, Ege Yayınları, İstanbul 2013, s.157-161.
- KURAL SHAW, Wendy Meryem (2011). "Anıt Mezardan Müzeye: Eski Eserlerin Osmanlı Modernitesi için Dirilişi" *Geçmiş Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü*, 1753-1914 Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, s. 423-441.
- KURAL SHAW, Wendy Meryem (2013). "Eti Güneşi Neyi Temsil Ediyor?", *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 33-40.
- LYMAN, Lee (2007). "What Is The 'Process' in Cultural Process and in Processual Archaeology?" *Anthropological Theory*, C. 7(2), s. 217-250.
- MALINOWSKI, Bronislaw (1939). "The Group and the Individual in Functional Analysis" *American Journal of Sociology*, s. 938-964.
- ÖZBUDUN, Sibel-ŞAFAK, Balkı-ALTUNTEK, N. Serpil (2014). *Antropoloji: Kuramlar /Kuramcılar*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- ÖZDEMİR, Ayşe (2013). "Hayali Geçmiş" *Arkeoloji ve Milliyetçilik, 1923-1945 Türkiye Deneyimi* *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Niçin*, İstanbul: Ege Yayınları , s. 7-26.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (1998). "Ideology and Archaeology in Turkey", *Archaeology Under Fire. Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Ed. L. Meskell, Routledge, London,: s. 111-123.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2003). "UFUK ESİN Bir Hoca, Bir Dost, Bir Bilim İnsanı" *Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. xxxiv-xliv.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2006a). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji, Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları II*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2006b). "Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Sürec İçerisinde Bir Bakış" *Uluburun Gemisi 3000 Yıl önce Dünya Ticareti*, Ed. Ünsal Yalçın, Cemal Pulak, Rainer Slotta, s. 29-46.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2007). "Bazı Genellemeler - Öngörüler" *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Ed. Mehmet Özdoğan ve Neziha Başgelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 441-458.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2008). "Türkiye Cumhuriyeti ve Arkeoloji, Siyasi Yönlendirmeler-Çelişkiler ve Gelişim Süreci" *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları I*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.30-49.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2011a). *50 Soruda Arkeoloji*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, C. 21,
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2011b). "The Dynamics of Cultural Change in Anatolia A Supra-Regional Perspective", *Anatolian Metal*, C. 5, s. 21-29.
- ÖZDOĞAN, Mehmet, (2011c). "Keban Projesi ve Türkiye'de Kurtarma Kazıları", *Arkeolojik Kazılar: Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları III*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 80-92.
- SABLOFF, Jeremy (2013). "Sürecsel Arkeoloji", *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Ed. Colin Renfrew, Paul ,Bahn, çev. Selda Somuncuoğlu, s. 267-274.
- SALMON, Merrilee (2008). "Philosophy of Archaeology" *Encyclopedia of Archaeology*, Deborah M. Pearsall, C. 2, s. 1812-1818.
- SHENNAN, Stephen (2013). "Kültürel Evrim" *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, Ed. Colin Renfrew, Paul ,Bahn, çev. Selda Somuncuoğlu, s. 195-200.
- SARI, Deniz (2012). "İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi" *MASROP E-Dergi*, C. 7, s. 112-249.
- SHANKS, Michael, TILLEY, Christopher (1987). *Social Theory and Archaeology*.
- SHAW, Ian, JAMESON, Robert (2008). "Functionalist Argument, Functionalism" *A Dictionary of Archaeology*, John Wiley & Sons.
- TAKAOĞLU, Turan (2004). "Ethnoarchaeology in Turkey: a historical approach", *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia*, İstanbul: Ege Yayınları.
- TRIGGER, Bruce (2014). *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, Ankara: çev. Fuat Aydın, Eski Yeni Yayınları.
- WHITE, Leslie Alvin, (1943). "Energy and the Evolution of Culture", *American Anthropologist*, C. 45, s. 335-356.
- YILDIRIM, Emre (2013). "Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Ali Yücel Ve Türkiye'de Hümanizma Arayışları" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8/7, s. 745-763.
- ZARANKIN, Andreas, SALERNO, Melisa (2008). "Historical Archaeology" *Encyclopedia of Archaeology*, Deborah M. Pearsall, C 2, s. 380-387.

DÜNYA'DA KABUL GÖREN ARKEOLOJİ KURAMLARI

Zaman Aralığı	Teorik Çerçeve	Etkilendiği Köken	Doğuş Yeri	Kurucusu, Geliştirenler ve Savunucuları	Ana Fikir	Etkileri	Temel Özellikleri
19. yy. 1950ler...	Yayılcılık (Difüzyonizm)	Antropoloji	Avrupa	Leo Frobenius, Fritz Graebner, Gordon Childe	Yayılm Merkezleri	Evrimsellik görüşünün doğmasını tetikledi	Yayılcılık Avrupa kolonizasyon (kültürlenme) işlemi ve onun gerekçesi ile ilişkilidir
19.yy.	Evrimsellik	Antropoloji	A.B.D. ve İngiltere	Lewis H. Morgan, Edward Burnett Tylor, Gordon Childe, Julian Steward, Leslie White	Toplumsal Evrim	Kültür Tarihi Arkeolojisi, Marksist Arkeoloji	Toplumun kültürel aşamalardan geçerek şekillendiğini iddia eder.
1920'ler 1960'lar...	Tikelcilik (Partikularizm)	Toplumsal Evrimselliğe tepki olarak doğdu	A.B.D.	Franz Boas, Marvin Harris	Yayılm, ticaret, çevre ve tarihsel tesadüflerin benzer kültürel özellikleri yaratabileceği	Tarihsel Tikelcilik	Kültürel gelenekleri açıklamak için kullanılması önerilen üç temel özellik: çevre koşulları, psikolojik faktörler ve tarihsel bağlantıdır.
19.yy. 1920ler...	İşlevselcilik (Fonksiyonalizm)	Sosyoloji, Evrimsellik, Kültürel Antropoloji	Avrupa	Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim, Bronislaw K. Malinowski R. Braidwood	Toplum sistemlerden oluşan bir organizma olduğu ve toplumu oluşturan her şeyin bir işlevi olduğu	Yapısal İşlevselcilik, Süreçsel Arkeoloji, Sistemler Teorisi	Bu yaklaşım şekli topluma büyük ölçekli yönelim olarak bakar, toplumsal yapılar ve toplum şekline odaklanır ve toplumun organizmalar şeklinde geliştiğine inanır.
1960lar...	Süreçselcilik (Yeni Arkeoloji)	Pozitivizm, Kültürel Antropoloji, İşlevselcilik	A.B.D.	Gordon Willey, Philip Phillips, Lewis Binford, Julian Steward, Leslie A. White (Kültürel Evrim), Kent V. Flannery (Sistem Teorisi), David L. Clarke, Colin Renfrew,	Davranışın Evrensel Kuralları, Kültürel Evrim, Sistem Teorisi,	Yeni Süreçsel Arkeoloji	Süreçsel Arkeoloji geçmiş davranışların evrensel kurallarını aramayı sürdürmektedir.
1990lar...	Post-Süreçselcilik (Art-Süreçselcilik)	Süreçsel Arkeoloji'nin eleştirisi	İngiltere	Ian Hodder, Daniel Miller, Christopher Tilley, Peter Ucko, Margaret W. Conkey (Feminist Arkeoloji)	Bireysel hareketler, Çoklu ve öznel geçmişler	Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi, Feminist Arkeoloji, Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji	Çoğu durumda Post-Süreçselcilik ilk dünya toplumlarının içerisindeki farklılık ve sömürünün eleştirel analizini yapmayı amaçlamıştır.

Tablo1-Bu tablonun oluşturulmasında Andreas Zarankin, ve Melisa Salerno'nun "Historical Archaeology" adlı kitap bölümü, sayfa 382'de yer alan Tablo1'den esinlenilmiştir. Bkz. Zarankin, ve Salerno, 2008, s. 382.